

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 2. No. 5. 1937.

Kahveye dair bir türk hekiminin şahsî mütalâaları

M. Şerefeddin Yaltkaya
İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Ord. Profesörlerinden

Pek eski tarihlerde süzmüş olduğum arabca edebî kitaplar arasında (شهاب خفاجي) nin (ريحانة الالبا) sını da okumuş ve ilk def'a; (Kanunî Süleyman) ın hekim başısı olan (Mehmet Bedreddini Kosonî [1]) nin adını orada görmüş idim.

Edebî bir uslubda yazılmış olan bu eserde bu zatın adının (Bedreddin) olmasından istifade edilerek bir çok kelime oyunları yapılmış ve hemen hemen söz bununla sonuna erdirilmiş olmakla tıp tarihi noktasından bu eserden bir şey öğrenmek kabil değildir. Yalnız bu zatın (Kanunî Süleyman) zamanında İstanbula geldiğini ve Osmanlı sarayına alınıp burada bu hükümdarın ayaklarındaki (Nikris) i tedavi ettiğini görüyoruz [2].

[1] Elde bulunan türkçe ve hatta bazı arapca kitaplarda bu (Kosonî)=(Kaysunî) şeklinde görülmektedir. Fakat biz bu kelimeyi gerek bahsettiğimiz (ريحانة الالبا) da ve gerek Ragıb paşa kütüphanesindeki 1482 sayılı mecmuadaki yazma (القول الانيس والدرالتغيس على منظومة الشيخ الرئيس) de (varak 53) burada yazdığımız gibi (Kosonî) şeklinde görmekteyiz. Bu zatın İstanbula mısırdan gelmiş olmasına bakılırsa kıpçak türklerinden olup 742 de (İskenderiye) de öldürülen (Seyfeddin Koson) ın (Mısır) da yaptırmış olduğu Camı' ve Hanikah ve saire gibi müesseselerden birine nisbetle (kosonî) denilmiş olması kuvvetle tahmin olunabilir.

[2] Bu Osmanlı hekim başısının şahsına ve zamanına ait malûmat arayanlar bu kitapta şunu görürler :

Meşhur müverrih (ادريس يتليي) nin oğlu (فضل الله) ; (ابن النيس) in tıbdan (موجز) inin en güzel şerhi olan (نيسى) şerhini (Mehmet Bedreddini Kosonî) ye hediye etmiş ve bu hususta kendisine bir mektup ve bir şiir göndermiş idi.

(Kosonî) buna şu şi'iri ile mukabele etmiş idi :

Kâğıda yazılmış olan satırlar yazımıdır ?

Yoksa insanlara müessir olan bir sihirmidir ?...

Kelimeleri güzel bir mektup mudur ?..

Yoksa kadehleri parlatan şarap mıdır ?..

mide beyanındadır. — İtalyanca s. 188, satır 12 / 3 : Dello spasimo dello stomaco. — Lâtince s. 184, satır 1 : De Cardalgia (türkçesi : Yürek bozukluğu yani mide ağrısı hakkında).

5) Şanizade s. 8, satır 4 / 5 : Bu âzasının cümlesi haleti kâmilinde olup fiilleri asan ve serbesi ve tam ve berdevam olan kimseye sahibelmizaç denir. — İtalyanca s. 1, satır 6 / 9 : Se tutte pueste parti sono nel loro perfetto stato, e le loro funzioni facilli, libere, accurate e costanti, allora l'uomo e sano. — Lâtince s. 1, satır 6 / 8 : Si singulae harum partium perfectae sunt functionesque facile, libere et constanter peraguntur, corpus sanum esse dicitur (türkçesi : bu aksamın her birleri kâmil olup amali kolay, serbest ve devamlı icra olunursa vücut sıhhat üzere olduğu söylenir). Türkçede, italyancada dört, lâtincesinde yalnız üç sıfat var.

6) Şanizade s. 120, satır 23 / 4 (şekte babında) : Merizin batrı kendiliğinden her taraftan sürüp lâkin mezbur hiçbir nesne yutmağa muktedir değilse bu sekte hemen daima müblik olur. — İtalyanca s. 331, satır 21—24 : in somma da se scaricandosi il corpo per ogni parte, e nulla potendo inghiottire, questa è un apoplezia quasi sempre mortale. — Lâtince s. 321, satır 16 / 8 : excrementis inscio aegro dimissis & deglutitione plane ablata mala est prognosis, morbus enim plerumque lethalis evadit (türkçesi : gait hasta sezmezsizin aşağı düşüp yutmak iktidarı büsbütün mefkut olunca hastalığın inzarı kötü olup hastalık ekseriya ölümle biter.

Arxiv s. 157 : yanlış	doğru
satır 3 : 1750	1750 den 1850
> 10 : 1834 dekini unutulur	1834 dekilerini latince basmalarından 1784 dekini unutulur
> 12 : 1791 deki basmaların	1791 deki latince basmaların

Eski türklerde (Tıp) ilmi

Rıza Çavdarlı

Tarih, tetkiki icabeden gayet mühim bir mesele karşısındadır. Oda eski türklerde tıbbı ve doktorluğa ait işlerin bulunup bulunmadığı meselesidir.

En eski türkleri, bilhassa Sümerleri ve Akadları daha iyi tetkik eden François Lenormant eski türklerde tıbbın bulunmadığını, ve bu vazifeyi dini dualarla «mages» lerin, yani rahiblerin ifa ettiklerini zanneder. François Lenormeni bu zanna sevkeden sebep, tıbban bahsedecek vesâikin ele geçmemesi, ve bilâkis hastahkların iyi edilmesi için bir çok duaların bulunulmasıdır.

Biz, babil, süs, elam harabelerindeki (Cuneiformes) yazıları arasında, değil tıb, hatta idarî işlerin nasıl tedvir edildiğine dair de pek az bir malûmat elde edebildik. Bu en eski türklerin aile vazifesine ait küçük bir Fragment mevcuttur. Bunda biz türklerin kadına ve aileye büyük bir rabıta ile bağlı olduklarını görürüz. Meselâ valdesini tardededen bir evlâd, sudan ve topraktan mahrum edilirdi. Pederine babam degilsin diyen bir evlâd sözünü geri almaya ve bir nakdî ceza vermeğe mahkûmdu. Evlâdını tanımayan, reddeden baba ve valde habse mahkûm olurdu (1). Bu küçük izahat bize açık bir surette türkler arasında kuvvetli bir aile teşkilâtı ve pek büyük bir kadın hürmeti bulunduğunu göstermektedir. İşte elde edilen vesika bundan ibarettir. Tıbbı ait bir vesikanın elde edilmemesi bu muhterem alimleri tereddüd içinde bırakmış ve bu vazifenin rahibler tarafından dua ile yapıldığı akidesine sürüklemiştir.

Bizi de pek baklı olarak düşündüren diğer bir nokta vardır. O da en eski devirlerde, medeniyetin en yüksek derecesine varmış türk halklerinde, en büyük bir ihtiyaç olan tıbbın ve doktorluğun bulunması lâzım geldiği kanaatidir.

Türk halkleri daha bütün dünyanın uyuduğu bir zamanda, Astronominin en ince noktalarına vakıf olarak, karadan sahralar katediyorlar; denizden de engin yolları geçerek, dalgalara göğüsler gererek, gemilerile gidilmeyecek noktalara gidiyorlardı. Hatta bu türkler aksaylı şark denizinden kalkarak, Afrika sularına kadar da goliyorlardı. (2) Nitekim Pauthier pek haklı olarak Mısırdaki (Nil) nehrinin ismini, bu günkü Vilâdivostok ve havali-sinden kalkıp ta buralara kadar gelen türklerin koyduğunu iddia etmişti (3) Bu iddia Stanislas Julein tarafından da kabul ve tekit edilmişti. Stanislas Julein daha ileriye giderek meşhur Çinli hacı Fahien nin Hindistanda ziyaret ettiği Nala şehrinin de banisi olarak bunları göstermişti. (4)

Bu memleketin; yani Nili ölkesi ilk def'a Narai (5) türkleri tarafından iskân edilmekte idi. Çin menbalarından Chih. i. ki kitabının bize tarif ettiğine göre, bu memleket kablemilâd 1113 tarihinde İmparator Hoei zamanında deniz tarikile Çine sefirler göndermişti. Yine bu menbalara göre bu memleket Fou - sang ölkesinin şarkında bulunmakta idi. De guignes inin, Karl Fredirih Nuvmanın, Küstav Eyıştihalin Meksika zanettikleri ve bilâhare bunları tashih etmek isteyen Küstav Şilegelin (Sahalin) adası olarak gösterdiği Fou - sang ölkesi, bu günkü Baykal gölünün şark

kısımlarından başka bir yer değildi. Çin menbaları bunun böyle olduğunu bizzat itiraf etmektedirler. Derlerki bu «şark denizinin suyu diğer denizlerin suyu gibi tuzlu değildi. Bilâkis tatlı ve lezizdi». Buda gösterir ki, Baykal gölüne de şark denizi namını verdikleri Baykal Fou - sang dı. Çinlilerin tarifine göre bunun cenubu garbisinde, kadınlar krallığı vardı. Bu krallık Kaşğarin 1000 li cenubunda idi. (6) Bu memleketin semalara kadar yükselen büyük dağları vardı. (7) Nili ölkesi ise bunun şarkında olup denize kadar olan sahayı işğal ediyordu.

İsadan 193 sene evvel bu türk krallığı, imparator Hoei Hovein saltanati zamanında Çine yine sefirler göndermişlerdi. Bu sefirler, memleketlerinde büyük bir edebiyata sahib olduklarını ve bir çok kitaplar bulunduğunu nakletmişlerdir. (8)

Bütün bu kitaplar arasında, denizde, karada, yaralanan türkü tedavi edecek tıbbî çareler yokmuydu? Bunu gösteren kitaplar mevcut değilmidi?

İşte bu tereddüde vardığımız zaman, nazarımızı daha ziyade ileriye götürmek ve tetkikimizi daha vasi zeminler üzerinde aramak mecburiyetinde kalıyoruz, ve o zaman görüyoruz ki eski türklerde, (mages)lerin hasta dualarından başka bu işlerle uğraşan hususî mütehassıslar yani doktorlarda mevcuddu.

Büyük miktarda bir çok klasik mitolojilerin halklere ve mahalere ait isimlerin ve bazı hususî kelimelerin türk aslından olduklarını isbat meselesi bu gün gayet kolay bir şeydir. Lisanların inkişafında ismi haslar, ismi cinslerden daha başka şeraite tabi olmuşlardır. Şekillerini uzun müddet muhafaza ettikleri halde manalarında hafif bir değişiklik görülmesine rağmen, yine girdikleri yeni lehcede, eski lisandaki halleri pek güzel göze çarpar.

İşte bu kelimelerden birisi de lâtince en, am, em kelimeleridir. Bu lisanda valdelik, kadın azaları, tatlılık, muştak manasile de tıbbî demektir. Biz bunun arı etimolojisini bulamıyoruz. Bilâkis türk aslı ile, türk kökü ile izaha giriştiğimiz zaman, iş tamamilé değişiyor. Çağatayca Ana valde, altayca Ama valde, garb türkçesinde Meme, Uygurcada Emke hasta, bedbaht, garb türkçesinde Emek zahmet, Uygurcada ise Em tıbbı, Emci doktor, Emur sükûnet ve rahattır. Etruskceden lâtinceye geçen bu türk kelimesi, muştak halile tıbbî manasını muhafaza etmiştir. Demek oluyor ki eski türklerde «mages»lerden başka tıbbî işlerle uğraşan, yaraları hastaları tedavi eden mütehassıslar yani doktorlar mevcuddu. Buılara büyücü ismi verilmiyor ve doğrudan doğruya hususî bir

isim ile anılıyordu. Eğer bu iş François Lenormant ın düşündüğü gibi, sadece dini bir şekilde kalmış olsaydı, bu ismin verilmemesi icabedecekti. Çünkü biz büyücülerin, sihirbazların da bundan tamamen ayrı ismini görüyoruz.

Yine lâtinceye geçen, ve ancak türk etimolojisi ile izah edilebilen Bégoé kelimesi vardır. Bu lâtince peri ve cin manasına gelir.

Doğu türkçesinde ise, Buge sihirbazlık, perilerle konuşabilmektir. Bizim türkçede de bu aynı manayı ifade eder. Eğer eski türklerde hastalık işleri, ve doktorluk bir büyücülük işi olmuş olsaydı, tıbbî işlere yukarıda gördüğümüz kelimenin izafe edilmesmesi, ve buge kelimesiyle gösterilmesi lâzım gelirdi.

Şu halde eski türklerde tıp vardı. Tıp ile iştiğal eden hususî mütehasıslar da mevcuddu. Bundan başka hastalar doktor tedavisi görmeye beraber, sihirbazların da kuvvet ve kudretlerinden istifade etmek istiyorlardı. Bu gün bile bir çok kimseler, hastalıkları halinde her iki tarafa da baş vururlar. Bilhassa Fransada pek çoktur.

Bütün bunlardan daha büyük bir isbat ise elimizde, bunu pek açık bir surette gösteren çin yazılarıdır.

Ki - Pin krallığı milâdî beşinci asırlarda, Çin imparatoruna hediye olarak, ülkelerinde yazılmış Astronomiye ait büyük bir kitap ile Çinlilerin akıllarında sihirli ve büyülü olduğu zannını hasıl eden tıbbî ve ilâçlara ait reçeteleri de göndermişlerdi. (9)

Şu küçük cümle, bize pek büyük şeyler anlatmaktadır.

(a) Türkler arasındaki tıbbî işler, çinden daha mükemmel bir halde bulunuyordu. Çünkü bunlar Çin doktorlarını şaşırtmış, bu reçetelerin onlarda şeytanlarla karışık olduğu kanaatini uandırmıştı.

(b) Çin doktorlarını şaşırtacak kadar terakki ve tekâmül gösteren tıp beş on günlük veya beş on senelik bir bilgi değildi. Bu mükemmeliyete vasil oluncaya kadar asırlarca zaman geçmişti.

Bundan sonra dini tetkiklerde bize iyi fikirler vermekte aydın izler göstermektedir. Bir çok nebatata ilâhî bir kudsiyet verilmektedir. Bunun sebebi nedir? Hiç şüphesiz ki bunlardan icabeden ilâçların yapılmasıdır.

Maahaza şu küçük işaretler bize tıbbî işlerin de Çinliler arasında türk elile girdiği kanaatini teyid etmektedir. Çünkü bir çok san'atlar vardır ki bunlar yanlışlıkla veya türkte bir medeniyet gör-

memek istemek yüzünden Çinlilere maledilmişlerdir. İpekçilik, Porselincilik bu meyanda gösterilebilir.

Garb müverrihlerinin İpekçiliği bir Çin san'atı ve eseri olarak göstermek istemelerine rağmen, çinliler bizzat kendileri, kendi ellerinin tuttukları kalem ile yazdıkları yazılarla bunun türklerden çıktığını ve ipekçiliğin türklerde bir terakki ve tekâmüle tabi kaldığını, açık bir surette yazmaktadırlar. (10)

Porselin san'atının ise, pek geç değil fakat milâdî altıncı ve yedinci asırlarda yine türk ustaları ve türk ellerile Çine girdiğini ma - tu an - lin tarihinde pek güzel yazmıştır. (11)

Çinlilerin gösterdikleri hayretlere bakılacak olur ise, tıbbî de bunlar meyanında zikretmek lâzım gelir. Binaen aleyh bu asırlarda Çin eserlerinde göreceğimiz tıbbî ait terakki ve tekâmülü, bir türk eseri olarak kabul etmek zarureti vardır.

Türklerde tıb mevcuttu. Tıb ile beraber, kimya işleri de vardı: Asırlardan beri bozulmayan ve bugün hayretle seyredilen en eski boyalar buna en büyük bir delildir. (İli) Nehri civarındaki (tal - türkent) deki, yarısından fazlası dinamit ile tahrip edilmiş, büyük bir taş üzerindeki türkçe bir kitabe binaen canlı bir şahiddir. Bu taş diğer kitabeler gibi oyularak yazılmamış bilinemeyen ve anlaşılamiyan bir boya ile yazılmıştır. Bunların (Sak) lara ait olması düşüncesi, bunun ne kadar eski olduğunu gösterir. Yani kablet'tarih devirlerde türkler-arasında kimya işleri de büyük bir terakki göstermişti.

Diğer taraftan bir mesele daha bizi tenvir etmektedir. See - mma - thsian büyük tarihinde, (kablet milâd ikinci asır) türk halklerinden bahsederken, (şimal barbarlar) ında bir hastalık olduğunu ve bunlarda ölü çıkan eve kimseyi sokmadıklarını ve içerden de kimseyi çıkarmamanın adet olduğunu yazmaktadır. Bu cümle bize mühim bir çok şeyleri kulağımıza fısıldamıştır. Çinli müverrihin gördüğü gibi, ölü çıkan eve kimseyi sokmamaları ve içerden kimseyi dışarı çıkarmamaları türklerin adeti değildir. Bunun açıktan açığa bir tedbiri tıbbî olduğu aşikârdır. Bunu bilmeyen Çinli bu muvakkat tedbiri bir adet telâkki etmiştir. Demek oluyorki türkler bugün karantina dediğimiz usullere daha kablet milâd devirlerde vakıf idiler. Sari hastalıkların, tecrid usulile önü alınabileceklerini biliyorlardı.

Çinli müverrihin bu şahadeti bunu isbata hazırdır. Hatta diyebileceğimiz ki, kuvvetli bir ihtimalle bunlar bir mikrobun da mevcudiyetine kani idiler. Nettekim şimal türklerinin (Veba) veya

diğer sarî hastalıkları korumak için okudukları dualarda bunlar tamamille gözükür, bu dualarda hastalığın kurdlarını atmaması temenni edilir.

Bize herşey türkler arasında hakikî bir tib aleminin bulunduğunu gösterir.

Diğer taraftan Arabların Lökman efsanesi de bu büyük tabibi türklerin geçtikleri ve yaşadıkları topraklar üzerine oturtmaktadır. Dikkat edilecek noktalardan birisi de, Arablar arasında tababet işinin Türkistanı işgalden ve türk medeniyetini benimsedikten sonra olduğu gözükmektedir. Arabın en büyük tabibi olarak ele alınan İbni Sinanın türk olması, ve türklerin Arablarda tababeti ihtira eylemesi de türkde tıbbın mevcut olduğunu gösterecek en doğru deliller, burhanlardır. En eski türkler, haşmetli ve büyük bir medeniyete sahip idiler. Bunu Hindistanda 1920 den 1926 ya kadar devam eden Mohen - jo - daro daki hafriyat de pek güzel isbat etmektedir.

(Burada maddî medeniyetinin en yüksek derecesine sahip olmuş bir millet vardı.) (12) Bu halk neolitik devrini geçmiş bakır devrini yaşıyordu. Bunlar bize altından ve gümüşden mücevherler bıraktıkları gibi, vernikleşmiş (faience) lar da bırakmışlardı. Bu cilâlar, beyaz ve mavi renklerde olup égé san'atı derecesinde idi. (13).

Nasıl Yunan istilâsı parlak égé medeniyetini boğduysa, arilerin Hindistanı istilâsı da bu türk medeniyetini, türk Dravidienlerin Hindistana getirdiği medeniyeti boğdu. (14)

Cilâ meselesi kimyevî işlerin türkler arasında arilerin mevcudiyetinden evvel bulunduğunu göstermektedir. Bu türkler her nevi, en ince boyaları, cilaları yapmasını biliyorlardı. Bunları bugün bile hayretle görüyoruz. Şu halde nasıl iddia edebilirizki türkler arasında tababet yoktu? Tababete ait bir şeye tesadüf etmiyor isek, bu da takip ettiğimiz yolun yanlışlığındandır.

Acaba biz eski türklerin tib ve kimya ilimlerindeki liyakatlerinin derecesini ne suretle öğrenebiliriz?

Bunun için de elimizde müracaat edecek yegâne vâsıta Çin me hazları kalıyor. Fakat bu Çin me hazlarını garblilerin tercemesinden takip etmek bizi pek yanlış yollara sevkeder. Garb alimlerin tarihi değiştirecek kadar yanlışlıklar vücuda getirmelerinde Çin yazıları pek fazla muzipliklerde bulunmuşlardır. Yukarıda zikrettiğimiz Fousang bunlardan küçük bir nümune teşkil eder. Yani garbliler bize Çinli müverrihlerin söylemek istedikleri şeyleri

olduğu gibi anlatamıyorlar, ve anlatmağa da imkân yoktur. Halbuki biz türkler için, Çin tarihlerini daha kolaylıkla, daha güzel daha doğru tetkik etmek imkânları mevcuttur. Çünkü bu hususta bize en ziyade yardım edecek elimizde türkçedir. (Dungan) alimleri arasında, yani Çince görüßen ve Çinceyi Ana lisanı olarak kabul eden Semer kandin eski (dehkanları) arasındaki alimler, türkçe bilmeği de bir fazilet, bir mecburiyet telakki ederler. (Şansi) ve (Honan) bu gibi alimlerle doludur. Kaşgar uleması ve bilhassa Çinde tahsil etmiş olanları, benim lisanım ile bana bütün bu hususları izah edebilirler.

Şu halde küçük bir fedakârlık ile ilim ve tarihe ve bilhassa tarihin türkoloji kısmına aşık birkaç kişinin buralara gönderilerek tetkikatta bulunmalarına himmet etmek, matlup olan neticeyi kolaylıkla elde etmek demektir.

Tarihin dönüm devrindeyiz, yani tarihin iftiraları silerek, medeniyeti, hakiki sahibine, türklere iade ettiği bir zamandayız. Bunun için bize Arkiyolojik Lenguistique ve dini tetkiklerde en büyük yardımlarda bulunuyor. Fakat bunlar arasında, tarihin garezsiz, eski menkulâtına da muhtaç olduğumuz hiç bir zaman da unutulmamalıdır. Bunu da bize verecek ne Arab, ne İran, ne de garb menbalarıdır. Bu doğrudan doğruya Çin menbalarından toplanabilir. Unutulmamalıdır ki Çin tarihi demek türk tarihi demektir. (Permayya) Çin ruznamelerinden, Çin tarihini terceme ile toplamak istediği zaman kendi tabiri ile tatarcayı öğrenmenin lâzım olduğunu anlamış ve bu lisanı elde ettikten sonra, bu toplama terceme işinde bir muvaffakiyet gösterebilmiş idi.

Mehazler

- (1) Oppert, journal asiatique, V érie T. I, P. 371. Fr. Lenormant, la magie chez les chaldéens, p. 310—312.
- (2) Pauthier ; description de la Chine p. 85.
- (3) Pauthier ; quelques inventions archéologiques ; p. 203—210
- (4) Ch. XXVII fin.
- (5) Bunların Nugaylar olmaları muhtemeldir.
- (6) Edward Chavannes ; Documents sur les tukiue occidentaux, p. 124.
- (7) Hi - tai - ki - sse - nien - piano. trad. par Stanislas Julien
- (8) Gustave Schlegel ; les peuples étrangers chez les historiens chinois.

- (9) Tang. sü ; bab. Ce. XX I, 9.
- (10) Edvart Chavannes Documents p. 126.
- (11) Trad par Alber Rémusat ; histoire de la ville de khotan.
- (12) René grousset ; histoire de l'extrême - orient. III 3.
- (13) René grousset ; histoire de l'extrême - orient. p. 4
- (14) René grousset ; histoire de l'extrême - orient. p. 5

Uygur Türklerinde tababet esasları

Dr. A. Süheyl Ünver

Uygur tababeti hakkında bundan 25 sene evvel Von Le coq tarafından Turfanda bulunup 1930 ve 1932 senelerinde Üniversitemizin kıymetli Profesörlerinden R. Rahmeti Arat tarafından okunan metinler(Zur Heilkunde der Uiguren)eserinde neşredilmiştir. Arkeolojik bir tetkikle vücut bulan bu metinlerde tıbbî bir tasnif yapıldığında çok ehemmiyetli kısımlara tesadüf edilmiştir. Uygurlar Türk kabilelerindenidir. Kurdukları büyük devlet 7 inci asırdan XIV üncü asra kadar devam ediyor. Bir zamanlar devletleri Tuna boylarından Koreye kadar büyüyor. Bu esnada yüksek bir medeniyet kuruyorlar, siyasî ve askerî nüfuzları ilerliyor. Mühim bir tababetleri var. Bu vesikalarla bugünkü Türk tababetimizin mazisi ondört asırlık bir eskiliğe malik bulunuyor. Halk tababetinin çok tekemmül etmiş bir nümunesi olan Uygur tababetinin birçok noktalardan kıymetine payan yoktur. Bu bilgiler her tarafa yayılmıştır. Halen Anadolu'da birçok noktalardan benzeyişleri vardır. Uygur tababetinde civar komşulardan ayrı bir sistem vardır. Bu çok önemlidir. Tamamen lâyiktir. İtikatlar ve manevî tedavilere şimdiye kadar okunan metinlerde tesadüf olunmamıştır. İşte bu maddî tedavilerde çok kıymetli buluşları Türk tababetinin mazisine büyük şeref vermektedir.

İlaçların tatbik şekilleri çok şayanı dikkattir. Boğaza kamış boru ile ilaç üflüyorlar. İlaçların istimal ve tatbik zamanları ve tarzları, dahilen verilen ilaçların birtakım gıdai maddelerle karıştırılması keyfiyetleri pek önemlidir. İspençiyari şekiller ve ihzar tarzları bize Uygurlarda ilaç hazırlanmasının ne kadar esaslı ve ilmi olduğunu gösteriyor. Bugünkü eşkâli ispençiyariye aynen Uygurlarda vardır.